

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЦЕНТР МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ СТУДІЙ

УКРАЇНСЬКИЙ МОДЕРНІЗМ ЗІ СТОЛІТНЬОЇ ВІДСТАНІ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск X, спеціальний

Рівне
2001

ББК 83

Л 43

8

У збірнику вміщені статті учасників Всеукраїнської наукової конференції «Український модернізм зі столітньої відстані», що відбулася 26-27 квітня 2001 року в Рівненському гуманітарному університеті. Теми поданих публікацій стосуються актуальних завдань дослідження української літератури кінця XIX - XX століть. Матеріали збірника можуть бути використані науковцями, студентами, вчителями-словесниками.

Збірник затверджений ВАК України як наукове видання,
в якому можуть публікуватися результати кандидатських
і докторських дисертацій із філологічних наук

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету

Редакційна колегія:

- доктор філологічних наук, професор ДАВИДЮК В.Ф.
(Волинський державний університет ім. Лесі Українки)
- доктор філологічних наук, професор ДЕНИСЮК І.О.
(Львівський національний університет ім. Івана Франка)
- доктор філологічних наук, професор ГОЛОМБ Л.Г.
(Ужгородський національний університет)
- доктор філологічних наук, професор МЕЙЗЕРСЬКА Т.С.
(Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова)
- доктор філологічних наук, професор ПОЛЩУК Я.О.
(Рівненський державний гуманітарний університет, *головний редактор*)
- доктор філологічних наук, професор ТУРГАН О. Д.
(Запорізький державний університет)
- доктор філологічних наук, професор ХРОПКО П.П.
(Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, м.Київ)
- доктор філологічних наук, професор ШУЛЬЖУК К.Ф.
(Рівненський державний гуманітарний університет)

Наукові редактори:

- кандидат філологічних наук, доцент ТХОРУК Р.Л.
кандидат філологічних наук, доцент ЗАХАРЧУК І.В.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний

Творчість Лесі Українки і модернізм

Ярослав ПОЛІЩУК

НЕСПІВМІРНІСТЬ СВІТІВ

*Проблема чоловічого і жіночого
у драматичній поемі Лесі Українки «Одержима»*

*Любов може перемогти статеву пристрасть,
що терзає людину. Але жертва любов'ю,
пригнічення її в собі в ім'я творчості
може стати джерелом людської творчості.*

Микола Бердяєв, «Призначення людини»

Хвиля гендерних студій досягла останнім часом України. Щоправда, глибоких і цільних досліджень та інтерпретацій під знаком gender ще належить чекати, та проводяться наукові конференції й семінари, друкуються збірники

ки матеріалів. Принаймні, справу зрушено з мертвої точки. Але наскільки вдалим стартом є українські гендерні студії, залежить насамперед від їх теоретичних засад і того, якою мірою ці теоретичні засади виробляються, верифікуються. Через те поява гендерних досліджень не лише втішає, а й засмучує. Не хочеться, однак, аби українські гуманітарії вганялися за модою, сиріч просто-напросто мавпували інтелектуальні течії сучасних США чи Західної Європи.

Іноді спрощено уявляють, ніби гендер є тільки екранізацією статевих стосунків у сучасному світі або у мистецтві чи поп-культурі. Певною мірою, так, точніше сказати, це предмет прикладних студій. Але не більше. Що стосується літератури й мистецтва, такий предмет верифікується як складніший. Якщо говорити про повноцінність інтерпретації, її засади не можна обмежувати лише констатацією різності статей та відповідною відмінністю соціостатевих стереотипів. Слід подбати при цьому про наукову обґрунтованість дискурсу, бо тільки в такому випадку ризикуємо не впасти у спрощенство та банальну артикуляцію модних термінів і гасел.

Сучасний гендер цікавий не тим, що привертає увагу до проблеми статі, адже до нього це неодноразово робилося в гуманітарних науках. Новизна гендерного підходу полягає в тому, що він інтегрує в собі різногалузеві знання про людину, тяжіючи до їх теоретичного узагальнення на тлі стосунків чоловіка й жінки, двох типів світовідчуження, двох філософій буття, двох онтологій, двох етосів, двох аксіологічних пластів людства. На Заході предмет гендерних досліджень уже вирафінувався. В уявленні західних учених, гендер - це «місце, в якому омовлюється, наново устанавлюється, переосмислюється поняття суспільних реляцій, що існують між статями» [1]. Акцент ставиться на новаторській постановці проблеми, що передбачає не описування фактів, а саме дослідження засад, вироблення нового погляду на відносини статі, переумови якого закладаються гуманістичним підґрунтям новітньої демократичної цивілізації.

Інакше виглядає справа з інсталяцією гендерних студій у країнах колишнь-

ого посткомуністичного світу, серед них в Україні. У цьому випадку предмет дослідження потребує суттєвих коректив, що цілком природно випливає із відмінності соціокультурних парадигм. Слушно зауважує відома ентузіастка gender'у професор із США Джоан Скотт: «На Сході гендер має свій виразно окреслений предмет, існування якого саме треба науково довести» [2]. Звісно, що зробити це за допомогою матриць західного гендеру не вдасться, доведеться виробляти власні підходи та критерії.

Щодо драматичної поеми «Одержима» актуалізація гендерного аспекту виглядає цілком виправданою. Адже особливе місце цього твору в українській літературі визначається порушенням філософської проблеми неспівмірності чоловічого й жіночого, трагічної неспіввідносності двох світів. Звісно, звернення до цієї проблеми та її специфічне освітлення було характерним відрухом доби помежів'я віків, тобто раннього модернізму. Дуже виразно позначилася на задумі поеми феміністична ідея жінки як самоцінної особистості, власне, емансипації особистості в образі жінки. Але справа не тільки в цьому. Не можна заслугу Лесі Українки обмежити тільки «виговорюванням властивого жіночого досвіду» (О.Забужко), така характеристика виглядала б надто однобічною щодо поеми в цілому. Задум поетеси сягнув глибше, навітлюючи філософські засади чоловічої та жіночої ідентичності і свободи.

Дійові особи драми - Месія та Міріам - засадничі щодо втілення в межах драми конфлікту чоловічого та жіночого. Цей конфлікт, з одного боку, належить до найтрадиційніших у літературі. З іншого, Лесю Українку цікавлять передусім модерні акценти його актуальності: жінка прагне стати повноцінною особистістю, її не вдовольняє становище «тіні», вона шукає власну ідентичність і в цьому пошуку не соромиться щирої чуттєвості, яку «не годиться» виставляти перед люди. Народжується нова реальність стосунків між статями, й ця реальність мусить виходити з передумов «нерівної рівності» (Г.Сковорода) двох світів.

Симптоматично, що персонажі твору - і Месія, і Міріам - зображені в пору своїх передсмертних переживань та учинків. Смерть - та межа, яка нерідко змушує радикально переосмислювати усталені, стереотипізовані оцінки людей: у випадку Месії це освячене особливим Божим призначенням викуплення гріхів; в ситуації Міріам ревізії підлягає пересічний випадок «нешасної жінки», котра стає особистістю й протиставляє себе натовпові. Зосередженість драматичної дії на передсмерті та смерті героїв указує на межовий стан еволюції їх як особистостей. У цій зосередженості Леся Українка близька до логіки міфу, який так само неодмінно ставить смерть у центрі оповіді [3]. Її герої, поставлені на межу смерті, трансформують тим самим пересічне уявлення про себе, провокують ефект несподіваного, вражаючого, шокowego сприйняття. Між іншим, оцінка смерті як апогею людського буття в пошуку сутності характерна для тибетської «Книги мертвих», якою захоплювався К.Г.Юнг та яка стала інтелектуальним одкровенням Європи ХХ сто-

ліття: «Духовна вершина досягається людиною в момент завершення життя; таким чином, життя - це засіб для досягнення вищої досконалості...» [4].

Ефект неспівмірності двох світів супроводжує усю драму. Вже напочатку він створюється самою нерівністю соціального статусу обох персонажів: в одному випадку йдеться про пророка-месію, в іншому - про «нешасну жінку»; в одному - про силу загальної любові до ближнього та всепрощення, в іншому - про любов як саможертвну згубну пристрасть і ненависть як категоричну максиму, що виявляється зворотною стороною такої любові, її alter ego. Якщо наука Христа стає душевним хлібом насущним для мільйонів, а його особа вже за життя є легендарною й викликає масовий ажіотаж, то Міріам не проповідує, лише чинить ревізію проповідей Месії, а її позиції в полеміці є відверто суб'єктивними, особистісними, вони не надаються до загального утвердження та поширення, бо є правом і пріоритетом виняткової особистості, до того ж вони неосягненні в рамках раціональних аргументів, оскільки походять із глибини душі, від щирості почуттів і пристрасті любовних страждань.

Еволюція Міріам, представлена на тлі майже статичного Месії, вражає. Ця жінка прагне реалізувати себе у властивій їй особистості сфері, цебто в чуттєвій стихії - почуттях любові або ненависті. Її шлях в основних етапах прозріння й самоозначення нагадує шлях Месії, проте навряд чи можна назвати це звичайним наслідуванням. Ідеться про щось серйозніше й поважніше. Жінка у стремлінні самореалізації мимоволі змушена вдаватися до чоловічого досвіду, інша річ, яким чином вона адаптує той досвід. Не формальне уподібнення чоловічому світові, його цінностям характеризує Міріам (це, наприклад, риса, властива для іншої Лесиної героїні - Донни Анни з «Камінного господаря»), а шукання в традиційно чоловічому етосі боротьби й подвигу апробації питомо жіночого досвіду.

Образ Міріам унаочнює новий підхід до жінки, запроваджений у добу модерну. Фемінізм, як відомо, відкинув патріархальне уявлення про жінку як особу меншовартісну та залежну від волі чоловіка. Конструктивною його ідеєю було проголошення еволюції як права жіночої особистості. «Головна теза феміністичної думки: природа жінки не дана, а створена, те, що видається за властивість, є наслідком силового впливу» [5]. У цьому світлі еволюція Міріам вельми показова, вона засвідчує, що жіноча особистість так само проходить етапи становлення, як і чоловіча, що аморфна «природа статі» не є визначальна для долі жінки. Міріам реалізує своє право на пошук ідентичності, а не вдовольняється пасивним стереотипом, який визначає певні соціокультурні стандарти жіночої поведінки.

Гаряча, іноді пересадна пристрасть Міріам прораджує не лише силу жіночого чуття, а й силу авторської відвертості, щирості, сповідальності. Чому авторка не вважала за потрібне приховати, замаскувати відвертість своїх переживань? Ця позиція для Лесі Українки була засадничо важливою. Добре

вона сформулювала її в листі до Івана Франка: «...Я думаю, що, власне, ті наші думки і почуття чогось варті, які нам або страшно, або «трохи соромно» нести «геть на розпуття шляхове», - значить, то щирі, інтенсивні почуття, або гарячі, або до болю холодні, але не літні, а, власне, автор «Апокаліпсиса» дав добру науку не так людям взагалі, як власне поетам та артистам: будь гарячий або холодний, але не теплий» [6].

Леся Українка, яка завше цуралася біографізму в літературі, тут відверто зізнається у винятковій цінності особисто пережитого митцем для творчості. Із цього погляду поема «Одержима» - твір дуже відвертий, але не автобіографічний у традиційному розумінні, тобто в сенсі безпосереднього накладання подій, фактів, образів на канву актуального досвіду автора. Через те недоречними видаються спроби дослідників накладати безпосередні біографічні паралелі поміж подіями й образами поеми та життя авторки [7]. Треба зважити, що модерна епоха утвердила нове розуміння біографізму, що, безперечно, поширюється й на аналізований тут випадок. Митець не боїться бути відвертим і пристрасним, бо для нього це - не публічне «роздягання», не акт, а процес, і цей процес є шляхом пошуку ідентичності, чим він, власне, цікавий, для самого творчого суб'єкта. «Біографія асоціюється з неперервністю самототожного «Я» і вимагає зв'язної оповіді [...]. Цілісний, постійно коректований життєвий проект здійснюється у контексті поліваріантного вибору» [8].

Конкретний варіант біографічного досвіду вгадується у чуттєвій парадигмі Міріам, у контрверсійних, радикальних проявах її закоханості. Почуття керують Лесиною героїнею, ведуть її, нерідко наосліп, але без цих сильних, екзальтованих почуттів важко уявити собі духовний світ жінки. Вона, зрештою, як особистість має право жити почуттями та переживаннями. Бо чи досяжна яка-будь раціональна істина на зразок загального рецепту щастя без почуттів або всупереч їм («спокій», проповідуваний Месією)? Сила пристрасті губить Міріам, та водночас і рятує її, повертаючи насамкінець до ідеалу любові.

Пристрасть керує Міріам у ригористичному запереченні ворогів учення Месії. Героїня навіть не замислюється над тим, чи є потреба в такому захисті. Її порив не піддається раціональним вимірам, не може бути вимірний у критеріях доцільності. І даремно було б переконувати Міріам у марності її самовідданого бунту. Доречно тут нагадати слова, які сказав М.Гайдеггер про Ніцше: усяка істотна думка проходить неушкодженою крізь натовп хулителів [9]. Наука Месії є чимось значно серйознішим, фундаментальнішим, ніж уявляє собі Міріам. Вона, власне, не потребує жертви, не тільки «жертви крові» Міріам, а й будь-якої іншої. Тут знову - трагічний парадокс: істина, за яку страждають та проливають кров, утверджується сама по собі; жертви ж лише обтяжують її поширення. Проте жертва - необхідний атрибут особистісної ідентичності Міріам, етап еволюції. Своїм бунтом проти хулителів

Спасителя, точніше сказати, проти примітивування його вчення, героїня не рятує його, тим більше - його заповідей, але й себе - губить. Та позбавити Міріам пристрасності - значить позбавити права бути собою.

Лесина драма видається цілком модерним текстом у сенсі оприявлення своєрідного досвіду тілесності - аскетизації та самозречення. Адже аспект тілесності у модернізмі належить до чільних, через нього концептуалізується особистість у її складних, суперечливих стосунках зі світом, зокрема - і чи не найцікавіше - у взаєминах чоловічого та жіночого світів. Зазвичай кохання трактується у модернізмі як ідеальне почуття, що вивищує дух, але заперечує (чи принаймні розвінчує, ставить під сумнів) тіло, плотську насолоду. Земна любов поступається любові неземній, жертовно-аскетичній, *amore profano* відступає в тінь та дискримінується, натомість підноситься *amore sacra* - плід ідеальних почуттів та устремлінь. У сакральному коханні втілюється ідеал Абсолюту, проголошений модернізмом понад будь-якими земними цінностями.

Міріам майже не говорить про кохання, хоча саме воно подвигає її на неординарні роздуми та вчинки. Саме це пристрасне почуття дозволяє проникнути у приховані для стороннього ока таємниці душі Месії, тобто окреслити у певному розумінні ідеальний діалогічний простір, те, що називається розмовою закоханих душ, хай навіть гіпотетичною, односторонньою, монологом, але все ж на рівні сакральних істин. Почуття Міріам виявляються контрверсійно, їх підтекст може бути розцінений як своєрідна інверсія тілесності.

Так складається перший діалог Міріам та Месії: це не просто дискусія про засади віри, це передусім зіткнення раціонального чоловічого та пристрасно-поривного жіночого світів, загальної і безплотної «любові до ближніх», проповідованої Пророком, та конкретної гарячої любові, яка прозирає у словах жінки, любові, яка «спалила душу» Міріам. В одному з критичних моментів розмови відвертість стає на межі дозволеного, і сакральне почуття Міріам ризикує бути висловленим, принаймні в рішучості героїні його висловити не доводиться сумніватися. Але Месія завбачливо уникає цього, скеровуючи хід розмови в інший бік:

Месія

Та що тобі спалило душу, жінко?

Міріам

Не знаю: чи ненависть, чи любов.

Месія

Кого ж ненавидиш ти? [131]

Відтак Месія стає причетним до ескалації ненависті, якого зазнає Міріам. Адже він не спроможний притлумити її ненависть, так само як не може прийняти її любов.

Розмова героїв розгортається до характерної суперечки про душу і тіло. Міріам висловлює у ній прагнення зректися тілесності, «віддати душу» на

жертвний огонь почуття, Месія ж вважає, що загинути за любов означає віддати тіло, а не душу [134-135]. Тілесність заперечується обома, але по-різному: Міріам - як вищий вияв жертвності, ідеального поривання; Месією - як порожня форма, даремна жертва.

Невизнання почуттів жінки, неприйняття її самопожертви веде до втрати Міріам власного голосу, власної ідентичності особи, що страждає в коханні. Заперечення пристрасті тіла веде до заперечення душі:

Я вкупі з ним страждаю, тут же, поруч,
Та я німа, як мур оцей, не видна,
Як сая тінь, так, мов я не людина,
Так, наче в мене і душі нема... [137]

Людське я Міріам втрачає себе, перетворюється в тінь, сакральне почуття трансформується в марнотне, сподівання переходить у тугу...

Випадає зауважити, що у драматичній поемі слово тіло зустрічається рідко, лише кілька разів, зате в інших випадках його заступає слово кров. Зокрема тоді, коли йдеться про жертву (жертва крові, а не жертва тіла). Леся Українка уникає можливих еротичних асоціацій, які пов'язані з першим образом. Зате другий акумулює досвід безтілесності, самозреченого заперечення плоти, до того ж корелює з ригоричними образами ненависті, страждання, туги тощо.

Кохання Міріам потребує ідеального та ігнорує матеріальне, земне, тілесне. Воно нагадує той тип ідеального кохання, яке ностальгічно зображене устами Ореста у «Блакитній троянді»: «...Се була релігія, містична, екзальтована. Культ мадонни і культ дами серця зливались в одно. Се була любов часів «блакитної троянди», се любов не наших часів і не нашої вдачі» [10]. Ця прекрасна ілюзія є можливою тільки в ідеальному часі, яким героєві уявляється середньовіччя. Зате в добу межі віків таке кохання є анахронізмом: «Єсть і в наші часи блакитні троянди, але се ненормальні створіння хворої культури, продукт насильства над природою» [11]. Чи є кохання Міріам таким насильством над природою? Так, тією мірою, якою воно є зреченням тілесності, одержимістю «жертви крові». Сучасники Лесі Українки в науці й мистецтві виразно заявляли про патологічність, згубність такого самозречення. Феномен людини розглядався ними в органічній залежності від статі, яка не стільки формує зовнішні вияви, скільки характеризує внутрішню сутність, ментальність, душу. У формулюванні російського письменника й мислителя В.Розанова ця істина звучить афористично й категорично: «Душа є функція статі» [12].

Конфлікт жіночої пристрасті і раціональної норми патріархального світу належить до найтрадиційніших в українській літературі. У Шевченкових грішницях, як слушно зауважував Микола Шлемкевич, «спека огнепалима»

перемагала закон-звичай, і тоді починалася драма» [13]. У цей ряд можна було б поставити й Лесину Міріам. Разом із тим конфлікт в «Одержимій» складніший та суперечливіший: це не лише протиставлення пристрасті й звичаю, це ще й внутрішній конфлікт душі Міріам, пов'язаний із відмовою від тілесності, властивій природи, через яку утверджується або, навпаки, руйнується душа.

У любовно-ціннісному конфлікті драми виявляється трагічна неспівмірність жіночої та чоловічої чуттєвості. Міріам, будучи надзвичайною, сильною, обдарованою особистістю, стає в'язнем власного кохання, їй стелиться наперед окреслена дорога від саможертвної пристрасті до властивої згуби. Нічого не можна змінити, бо не можна змінити суперечливої природи людини, так само як і визначеності долі. Та проте - чи без кохання до Месії можлива була б така еволюція характеру Міріам? У становленні жінки як особистості чоловічий чинник стає рушійним. Та ще складніше з морально-етичним утвердженням жіночої особистості, бо ж таке утвердження діється за умовами гри традиційно-чоловічого світу, отже, й чоловічого етосу.

Симптоматично, що Міріам різко виділяється на тлі традиції жіночих образів у «чоловічій» літературі. Стереотип жінки як фатальної коханки чи й узагалі демонічної істоти, культивованій у романтизмі, поширився на літературу всього XIX століття. На межі віків він видозмінюється, проте втілюється в нових фемінофобських топосах. Одним словом, проект *la femme fatale* поширюється на цілу величезну епоху європейського письменства, причому засадничим джерелом для його розгортання була Біблія з характерною дискримінацією жіночої ідентичності в сакральній історії. Невипадково біблійні іпостасі жінки сприймали як знакові, скажімо, підступної коханки та вбивниці Саломеї. Мислителі перелому віків акцентують жіночу постать у літературі по-іншому, частково реабілітують її, проте шлейф демонізму в цьому випадку залишається. Так, у творчості російських філософів-містиків природа трактується як «зла жіночість», вона тяжіє над людиною через гріховне народження, а подолання цієї приреченості мислячою особистістю вимагає насамперед переборення «злої жіночості» [14].

Лесину Міріам якщо й можна вважати фатальною жінкою, то тільки у зворотній проекції, тобто для самої себе, та аж ніяк - для Месії, який є об'єктом її кохання. Так, вона є носієм гріха, проте тільки в сенсі особистісно-індивідуальному, а не родовому. Її гріховна природа так само складна, як і природа чоловічого світу. Однак цей образ жодною мірою не випадає сплосити до рівня архетипних для мистецтва *fin de siècle* Єви, Саломеї, Юдити чи їм подібних, радше він - протиставний такому рядові.

Але чи існує взагалі шлях примирення двох різноликих, різнополюсних світів - жіночого та чоловічого? Це питання не тільки прочитується за рядками «Одержимої» Лесі Українки. Воно належить до «проклятих» питань раннього модернізму, котрий наново відкриває у мистецтві природу статі та

діалектичний взаємозв'язок статей, без якого неможливо досягнути гармонію міжлюдських взаємин, що зветься коханням, щастям. Порушення рівноваги жіночого й чоловічого унеможлиблює шлях до такої гармонії. Якщо на початку твору розмова Міріам та Месії є діалогом рівних, то далі прагнення героїні стати «тінню», тим паче - її повне відречення від тіла і від життя виказують спробу позбутися того, що є властивою природою статі, перебрати на себе іншу роль, прийнятну для Месії, але невинуватливу, згубну для самої Міріам.

Власне в той самий час вирішенням цієї проблеми був перейнятий інший визначний мислитель доби - польський письменник Станіслав Пшибишевський. В есеї «Androgyne» (1900) він неординарно роздумував над діалектичною природою душі і тіла. Звісно, Пшибишевський визнає домінанту душі, проте не вважає за потрібне ставити різку грань між двома поняттями. Душа, на його думку, має схильність до втілення, що стирає гостру відмінність між нею і тілом. Таким чином, тіло не лише ув'язнює душу, але також її об'являє, а отже, об'явлення душі іншій людині може бути дане через тілесний досвід, не інакше. Визволення від тіла - однаково загадковий, як і страшний досвід. Послання душі й тіла, за Пшибишевським, - це повернення до себе, до притомності індивіда, до властивої сутності особи [15].

Виринаючись у своїх художніх пошуках поза межі людського тіла, адепти раннього модернізму верифікували схильність до андрогинності, до інтегративного осмислення природи людського не через ігнорування статі, а, навпаки, шляхом пізнання останньої. Якщо у письменників-чоловіків є виразне прагнення осмислити жіночий тип чуттєвості, вибухи чуттєвої пристрасті, то в Лесі Українки так само наяву - проблема зіткнення чоловічої та жіночої чуттєвих матерій, що переростає у драматичні й трагічні переживання Міріам.

Звісно, було б наївним спрощенням уявляти якогось конкретного утопічного андрогина, що в ньому би знайшла розв'язання трагічна суперечність душі й тіла, чоловічого й жіночого. Проте дуальний характер конфлікту Лесиної драми усе ж наводить на певні роздуми. Зрештою, йдеться про глобальну проблему, поставлену новітньою епохою, емансипованою цивілізацією. У руслі цієї проблеми ідейна дефініція образів Лесі Українки - випробування жіночої ідентичності чоловічим етосом і, навпаки, драматична недосяжність у чоловічому світі сильної жіночої чуттєвості - видається природною й актуальною.

У літературну добу Лесі Українки моду ідентичності статі цікаві своїм динамізмом, видозмінюванням та діалектикою взаємних протилежностей. Якщо досягнути принаймні головніші з них, котрі нерідко виявляються взаємовиключними, то маємо назвати такі:

1) дискримінація раціонального (чоловічого) типу культури й цивілізації, спроба побудувати іншу, альтернативну модель культури із домінантою чут-

тевості (жіночості);

2) розчарування й утома силою, культ декадансу, безвольності й анемії, відчуження від традиційного чоловічого первня;

3) утвердження особливої (стихійної, первісної) природи жіночої чуттєвості, нерідко на позвах із чоловічо-патріархальними нормами;

4) навпаки, заперечення «злої жіночості» як рокової зумовленості природи, від якої слід відкинутися модерній особистості;

5) ідеалізація божественної сутності жіночості (культ Непорочної Діви), проголошення майбутньої епохи під знаком Чистої Діви;

6) утопічне моделювання нового Адама як типу модерної особистості, звільненої від влади жінки;

7) заперечення тілесної, плотської природи статі, пошук ідеальної сутності статі в духовному житті;

8) тяжіння до андрогинності, до синтетичного поєднання чоловічого і жіночого начал як рівноправних і рівноважливих.

Так само модуси ідентичності статі, представлені у драматичній поемі Лесі Українки «Одержима», не влягаються у рамки площинної однозначної проекції. Вони спонукають до роздумів та переоцінок усталених понять, чим засвідчують свою органічну причетність до означеного вище модерного дискурсу гендерних відносин.

На наше переконання, цінність гендерного досвіду Лесі Українки верифікується саме в неоднозначності статевих ролей та первнів її героїв. Контекст модерного «перечитування» статі в літературі наочно репрезентує вартість цього індивідуального досвіду української письменниці. Через те надмірним спрощенням було б обмежуватися лише типово феміністичними акцентами теми, які здебільшого актуальні для Лесі Українки лише на рівні засновків, але не провідних чинників. Хіба проблема статі може бути інтерпретована лише (чи - передусім) з огляду на «приреченість на безголосся, брак мови», що його «найгостріше відчуває в патріархальному суспільстві саме жінка» [16] (В.Агеєва)? Та й, зрештою, чи годиться декларувати подібну інтерпретацію із домінантою сплющеної «гендерної інверсії», тобто майже шаховою грою із замінами фігур, коли жінка переймає на себе чоловічі ролі, як постмодерну?

Опоненти напевно закинуть авторові вторгнення в ніби табуовану зону гендерних студій, яка в нашій науці (знов-таки, однозначно) асоціюється із постфеміністичною практикою. Гадаю, погляд із зворотної перспективи тільки збагатив би, відсвіжив би, виоб'ємив би до повновартісної дискусійної рецепції поняття сучасного гендеру.

Звісно, проблема статі в «Одержимій» пов'язана із емансипацією жіночого голосу, жіночої ідентичності, але це тільки позверхній рівень її рецепції. Існує глибший зріз проблеми, який добре надається до реконструкції та тлі інтелектуально-естетичної думки межі XIX-XX віків. Леся Українка, як і її

сучасники, осмислювала потребу «пересотворення» людини, її індивідуальної чуттєвості та соціальної природи. Микола Бердяєв, роздумуючи над тим самим предметом, резюмував, що «звільнення (избавление) можливе лише через нового Адама, котрий входить у світ через нову жіночість» [17]. Василь Розанов мріяв про «повного Адама» як «третю людину поруч Адама та Єви» [18]. У чоловічій літературі образ гріховної жінки і гріховної пристрасті нерідко заступає образ непорочної Марії, а стосунки кохання - взаємини на-родження чи пере-родження чоловіка (зрештою, тут у родовому сенсі людини). Станіслав Пшибишевський сприймає жінку як істоту «чисту й невинну, як дитину з очима білої туберози» [19], так само ламаючи гендерні стереотипи. Хіба ці та подібні приклади не заперечують голобельної тези феміністок про деспотизм патріархального суспільства та уніфікованого чоловіка-сексиста? Модерн окреслює радикально оновлений дискурс гендерного мислення.

А втім, гендерний аспект надто локалізує відносини статі, позбавляючи їх питомості включення в ширші, універсальніші тенденції культури. Поза активом гендеру лишаються акценти родової емансипації людини як особистості. І коли цю проблему порушували головним чином чоловіки (Ніцше, Ібсен, Бердяєв), то це аж ніяк не означає, ніби її актуальність більшою мірою стосувалася чоловіків. Відмова від раціоцентричного типу культури та заглиблення в чуттєву сферу індивідуальності ініціювалися саме чоловіками. Інколи надто плиткі грані відділяють чоловічі й жіночі первні ідей епохи модерну, і тоді гендерні протиставлення не сприяють, а шкодять, віддаляючи нас від істини та штовхаючи дослідника на некоректну антиномічність зіставлень.

Гендерна проблема у Лесі Українки невіддільна від ширшого соціально-етичного континууму самореалізації особистості. Засвоєння Лесиними героїнями духовно-інтелектуальних ідей модернізму проявляється як на локальному рівні статі, так і на глобальному рівні особистісної екзистенції. «Її героїчний волюнтаризм скеровувався, як у Ніцше, проти рабського духу і пасивності в суспільстві» [20], - слушно зауважує сучасний німецький дослідник.

Чоловічий і жіночий світи, представлені в персонажах драматичної поеми Лесі Українки «Одержима», взаємно притягаються, відчуваючи органічну потребу у зближенні, але так само вони виявляють тенденцію взаємовідштовхування. Проблема неспівмірності чоловічого та жіночого виходить за рамки Лесиної драми як проблема найвищого філософського смислу. Але в художній проекції твору вона представлена колоритно і сильно.

У соціокультурній буттєвій проекції чоловічий та жіночий означники завжди залишатимуться неспівмірними. У цій проекції радикальну переорієнтацію природи статі випадає визнати категорично утопічним проектом. Зате в царині літератури подібне експериментування звільняється від утилітарності, утопічність не обнижує, а віддаляє горизонт очікування. Тут означається продуктивне поле культуротворчих ідей, адже саме в культурі й тільки в культурі досягається єдність чоловічого та жіночого начал [21]. Драматична

поема Лесі Українки «Одержима», створена власне у момент зламу XIX-XX сторіч, визначила проблему статі як перспективу майбутнього. Тепер, через століття від тієї пори, на тлі небувалого загострення стосунків статі та моди на гендер можна подивувати прозорливість української письменниці.

Джерела:

1. Див.: Serkowska Hanna. *Ciaio, gender, podmiot // Teksty drugie*. - 2000. - №6. - S.138.
2. Там само.
3. «Смерть у сюжетах виступає як центральна подія сюжету і як поворотний пункт або вісь його міфологічної структури», - пише О.П'ятигорський. Див.: Пятигорский А.Г. *Мифологические размышления. Лекции по феноменологии мифа*. Пер. с англ. - М.: Языки русской культуры, 1996. - С.253.
4. Юнг К.-Г. *Психологический комментарий к «Тибетской книге мертвых» // Тибетская книга мертвых / Пер. с англ. В. Кучерявкина, Б.Останина*. - СПб.: Амфора, 1999. - С.23.
5. Козлова Н.Н. *Гендер и вхождение в модерн // Общественные науки и современность (Москва)*. - 1999. - № 5. - С.165.
6. Українка Леся. *Твори : У 12 т. - Т. 12.* - К.: Наукова думка, 1978. - С.13.
7. Прикладів такого підходу до трактування біографічного у творчості Лесі Українки, на жаль, чимало. Так, Л.Мищенко пише: «Смертельні страждання Мержинського асоціювалися з образом мук Месії, що ніс свій хрест на Голгофу» (Мищенко Л.І. *Леся Українка*. - К.: Рад. школа, 1986. - С. 209). Між іншим, епізод несення хреста Леся Українка оминає, як, власне, й інші конвенційні сцени євангельської історії. Її цікавить не так можливість ренаратії, як нагода апокрифічного, ревізійного прочитання світового сюжету. У руслі цієї естетичної тактики тим більше некоректно було б наводити прямі аналогії між євангельськими образами та реальними біографічними враженнями поетеси.
8. Козлова Н.Н. *Гендер и вхождение в модерн // Общественные науки и современность (Москва)*. - 1999. - № 5. - С.167.
9. Див.: Хайдеггер М. *Разговор на проселочной дороге*. - М.: Высшая школа, 1991. - С.149.
10. Українка Леся. *Твори: У 12 т. - Т. 3.* - С.30.
11. Там само.
12. Розанов В. *Люди лунного света. Уединенное*. - Т. 2. - Москва: Правда, 1990. - С.631.
13. Шлемкевич Микола. *Верхи життя і творчості. Промови. Доповіді*. - Нью-Йорк, Торонто, 1958. - С.98.
14. Осипович Т.Е. *Победа над рождением и смертью, или Женофобия русской утопической мысли на рубеже XIX-XX веков // Общественные науки и современность*. - 1998. - № 4. - С.175-176.
15. Przybyszewski S. *Androgyne*. - Krakow, 1900. - S.76. Андрогин (від гр. «мужожона») - гермафродит, людина, наділена властивостями обох статей.
16. Агєєва Віра. *Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: Монографія*. - К.: Либідь, 1999. - С.219.
17. Бердяев Н. А. *Смысл творчества. Опыт оправдания человека*. - Париж: Русская мысль, 1985. - С.226.
18. Розанов В.В. *Люди лунного света. Уединенное*. - С.631.
19. «Widziai jN czysta i niewinna, jak dziecko z oczyma biaNego tuberozy, ... to znowu smutna i rozbolaia, jak kwiat czarnej ryji» // Przybyszewski S. *Androgyne*. - S.28.
20. Glassl Horst. *Die ukrainische geistig-politische Situation und Lesja Ukrainka // Lesja Ukrainka und die europdische Literatur / Herausgegeben von Jurij Bojko-Blochyn, Hans Rothe, Friedrich Scholz*. - Kln-Weimar-Wien: Bhlau Verlag, 1994. - S.9.
21. Хамитов Н. *Философия человека: поиск пределов. Пределы мужского и женского. Введение*

в метаантропологію. - К.: Наукова думка, 1997. - С.79.

Ірина ЗАХАРЧУК

ПРОЕКЦІЇ ТА ФУНКЦІЇ АПОКРИФУ В ДРАМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Апокрифічні моделі в драматургії Лесі Українки оприявлюють складний процес взаємодії різних типів культури, що базуються на відмінних естетичних та онтологічних засадах. Враховуючи семантичний рівень поняття (від грецьк. «таємний, секретний») можемо припустити, що саме увага до прихованих, підсвідомих, на перший погляд, вторинних проявів буття визначає функціональну наповненість апокрифів у творчому доробку Лесі Українки. Експлікація апокрифічності як певного буттєвого виміру має синтетичний характер, кодифікуючи мистецькі, суспільні та філософські смисли. Спробуємо виявити симбіоз апокрифічних проекцій, звернувшись до драматичних поем «Одержима», «На полі крові» та драматичного етюду «Йоганна, жінка Хусова». Такий підбір текстів зумовлений намаганням відстежити зіткнення усталених, загальноприйнятих основ життя та контрверсійних, провокативно не тенденційних способів поведінки.

Поява апокрифів (в тому числі і новозавітніх) значною мірою пов'язана з привнесенням людського елементу в тексти Святого Письма, тобто дописуванням, доосмисленням тих епізодів із земного життя Христа, Богородиці, апостолів, про які не дає відомостей канонічний візирець. Отже, розгортання євангельської оповіді в апокрифах відбувається у горизонтальному напрямі. В той час, як вертикальний вимір трансцендентного, того, що за межами людського досвіду, залишається на маргінесах. У певному сенсі апокрифи є моделюванням Бога за подобою і уявленням людини і водночас відображають амбівалентність такого руху, в якому рівновага сакрального та профанного є дуже хистою, нестабільною.

Болісне усвідомлення порушеної рівноваги сакрального та профанного прикметне для естетичної парадигми українського модернізму, в координатах якого прагне реалізації як драматург і Леся Українка. Драматична поема «Одержима», написана на початку ХХ ст., оприявлює динаміку руху межі в залежності від сили дії трансцендентного та земного чинників. В основі твору – епізоди з життя Христа напередодні розп'яття та Воскресіння. Певної стрункості та концептуальної цілісності їм надають два відмінні досвіди: Месії та Міріам. Якщо досвід Месії у творі співвідносний з вимірами євангельської оповіді, то лінія Міріам постає як проект апокрифічності.

Генеалогічно апокрифічна лінія Міріам сягає джерел, які фіксують мотив відчуженості Ісуса від родини та мотив жінки як істоти меншевартисної, не

З М І С Т

Розділ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МОДЕРНІЗМУ	3
Григорій ШТОНЬ ФОЛЬКЛОР І МОДЕРН. СУМІСНІСТЬ ХУДОЖНІХ КОДІВ	4
Галина СССТРУБЕЦЬКА МОДЕРНІЗМ. АВАНГАРДИЗМ. ЕКСПРЕСІОНІЗМ. КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АСПЕКТ	9
Катерина СЕРАЖИМ ТЕКСТ І ДИСКУРС МОДЕРНІЗМУ	19
Петро БІЛОУС КОЛАЖ У ДАВНІЙ ТА МОДЕРНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ	23
Сергій БАБИЧ ДІАЛЕКТИКА «ПОРОЖНЬОГО МІСЦЯ»: РЕЦЕПЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ ДАВНИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ МОДЕРНІЗМІ	33
Ванда ЧАЙКОВСЬКА ЯВИЩЕ МИСТЕЦЬКОГО СИНТЕЗУ ЯК ВИЯВ МОДЕРНІСТСЬКОГО ДИСКУРСУ	47
Алла МАТЧУК ПІДТЕКСТ У ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ	51
 Розділ 2 ТВОРЧІСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ І МОДЕРНІЗМ	57
Ярослав ПОЛІЩУК НЕСПІВМІРНИСТЬ СВІТІВ: ПРОБЛЕМА ЧОЛОВІЧОГО І ЖІНОЧОГО У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОДЕРЖИМА»	58
Ірина ЗАХАРЧУК ПРОЕКЦІЇ ТА ФУНКЦІЇ АПОКРИФУ В ДРАМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ	69
Рая ТХОРУК ДО ПИТАННЯ ІНТЕРТЕКСТУ «ОДЕРЖИМОЇ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ	77
Микола СУЛЦИЦЬКИЙ ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ-ДРАМАТУРГА (НА МАТЕРІАЛІ ДРАМИ «БЛАКИТНА ТРОЦНДА»)	90
Наталія МАЛЮТІНА ФІЛОСОФІЯ ЧАСУ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ДРАМАТИЧНОГО ДІАЛОГУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ТРИ ХВИЛИНИ»	97
Алла ДИБА ОСОБИСТІСНИЙ І ТВОРЧИЙ ФЕНОМЕН ЛЕСІ УКРАЇНКИ. ОКРЕМІ СКЛАДОВІ, ПРОБЛЕМИ, ДОМІНАНТИ ПРОЦЕСІВ	103
Віра ХМЕЛЬ МОРФОЛОГІЯ «ОСІННЬОЇ КАЗКИ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ	116
Анатолій ШЕВЧУК АНГЛОМОВНІ ПЕРЕКЛАДИ ПОЕЗІЙ ЛЕСІ УКРАЇНКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МОДЕРНІСТСЬКОЇ ПРАКТИКИ	122
 Розділ 3 ТЕКСТИ І КОНТЕКСТИ	129
Наталія ШУМИЛО МОДЕРНІЗМ І ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКА ПРОЗА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	130

Леся ОМЕЛЬЧУК МИСТЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА АНТИМОДЕРНІЗМ ТА НОВА МОДЕРНІСТЬ.....	139
Оксана КОНОНЕНКО ТВОРЧИСТЬ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО І СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СИМВОЛІЗМУ	144
Наталія МУШИРОВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ЯК ОСНОВА ТВОРЧИХ ПОШУКІВ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО У МІСТИЧНОМУ ЕПОСІ «ЗОЛОТІ ВОРОТА»	151
Наталія БУРКАЛЕЦЬ ГРИГОРІЙ КОСИНКА І КНУТ ГАМСУН: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ В РАМКАХ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ	165
Василь БУРЧЕННЯ РОМАНІСТИКА РОМАНА ІВАНИЧУКА: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МИНУЛОГО	171
Розділ 4 ПИТАННЯ ПОЕТИКИ	175
Лідія ГОЛОМБ МІСТИЧНІ ВИМІРИ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ У ЗБІРЦІ ПОЕЗІЙ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА «ТЕРЕЗИ ВІЧНОСТІ»	176
Тетяна САЦПІНА ХРОНОТОП ДОРОГИ В КОНТЕКСТІ ІМПРЕСІОНІСТИЧНОЇ ПОЕТИКИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО	182
Богдан КИР'ЮЧУК НОВЕЛА МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО «СОН»: ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ	190
Валентина БАРЧАН ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ ЗБІРКИ «СКИТСЬКІ ВОГНІ» ТОДОСА ОСЬМАЧКИ	198
Оксана БОЦРУК «НЕОКЛАСИЧНА» ПРОЗА ВІКТОРА ДОМОНТОВИЧА ЯК РІЗНОВИД МОДЕРНІЗМУ 205	
Ганна ШВЕЦЬ ПОНЯТТЯ МОДЕРНІЗМУ В ЕСЕЇСТИЦІ ВАСИЛЯ БАРКИ.....	214
Розділ 5 ЛІТЕРАТУРНІ ПОСТАТІ	221
Любов ПОЛІЩУК РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ НАДІЇ КИБАЛЬЧИЧ: ДО ПРОБЛЕМИ ГЕТЕРОГЕННОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХСТ.	222
Ігор РАСОКТИП «ДИЗГАРМОНІЙНОЇ» ОСОБИСТОСТІ ДРАМИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «ДИЗГАРМОНІЯ»	228
Анфіса ГОРБАНЬ МОДЕРНІЗМ ЯК ПРАВО НА СУБ'ЄКТИВНІСТЬ: НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА	
Мирослава КРУПКА НЕОРОМАНТИЧНИЙ ДИСКУРС У ХУДОЖНЬОМУ ОСВОЄННІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.....	245
Лариса ЖИЖЧЕНКО ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА ТА ЇЇ ФЕМІНІЗМ	251

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ МОДЕРНІЗМ ЗІ СТОЛІТНЬОЇ ВІДСТАНІ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ.
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

Збірник наукових праць
Рівненського державного
гуманітарного університету.
Вип. X, спеціальний. - Рівне: РДГУ, 2001. - 268с.

Упорядкування та наукове редагування:

Ярослав ПОЛІЩУК

Рая ТХОРУК

Ірина ЗАХАРЧУК

Верстка: Олег ЗЕНЬ

**Друкується за ухвалою Вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету**

У збірнику вміщені статті учасників Всеукраїнської наукової конференції «Український модернізм зі столітньої відстані», що відбулася 26-27 квітня 2001 року в Рівненському гуманітарному університеті. Темі поданих публікацій стосуються актуальних завдань дослідження української літератури кінця XIX - XX століть. Матеріали збірника можуть бути використані науковцями, студентами, вчителями-словесниками.

УКРАЇНСЬКИЙ МОДЕРНІЗМ ЗІ СТОЛІТНЬОЇ ВІДСТАНІ. Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. X. спеціальний. - Рівне: РДГУ, 2001. - 268с.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет. Каб. 404 (Кафедра української літератури)

Віддруковано в інформаційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету:
33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.